

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка
факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ІНТЕНСИФІКАЦІЯ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У
ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ
МОВЛЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи KorL1-M20
спеціальності 016 Спеціальна освіта
за освітньою програмою
Спеціальна освіта (Логопедія).
Спеціалізація: 016.01 Логопедія

Дашковська Оріся Петрівна

Керівник:

Сімко Алла Володимирівна,
кандидат психологічних наук, старший
викладач кафедри логопедії та
спеціальних методик

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВИ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	11
1.1 Науково-теоретичні основи вивчення зв'язного мовлення дошкільників.....	11
1.2 Особливості зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мови.....	19
1.3 Проблема корекції порушень зв'язного мовлення дітей засобами дитячої художньої літератури в програмно-методичній літературі.....	31
Висновки до 1 розділу.....	39
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	43
2.1 Зміст методики констатуючого експерименту та організація дослідження.....	43
2.2 Аналіз результатів вивчення зв'язного мовлення старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення та типовим мовним розвитком.....	49
Висновки до 2 розділу.....	77
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЮЧА РОБОТА З РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВИ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	80

3.1 Теоретичні передумови, напрямки та організація навчального експерименту.....	80
3.2 Корекційно-розвиваюча робота з розвитку зв'язного мовлення дітей із загальним недорозвиненням мови засобами дитячої художньої літератури.....	89
3.3 Організація формуючого експерименту та аналіз його результатів.....	97
Висновки до 3 розділу.....	104
ВИСНОВКИ.....	105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	109

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні підходи до дошкільної освіти дітей, в тому числі і дітей з особливими освітніми потребами та обмеженими можливостями здоров'я, визначаються «Державним стандартом дошкільної освіти». Стандарт визначає вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів освіти дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті відповідно до міжнародних стандартів якості освіти. Зміст її забезпечує розвиток особистості, мотивації і здібності дітей, в тому числі і дітей із загальним недорозвиненням мови (далі ЗНМ), в різних видах діяльності з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей. Він охоплює структурні одиниці, що представляють наступні напрямки розвитку і освіти (далі – освітні галузі): соціально-комунікативний, пізнавальний, мовленнєвий, фізичний і художньо-естетичний розвиток. Робота в структурі виділених напрямків здійснюється інтегровано і передбачає використання такого виду діяльності, як читання дитячої художньої літератури. У психолого-педагогічних дослідженнях дитяча література традиційно розглядається в якості найбільш доступного, дієвого в виховному і освітньому відношенні виду мистецтва, що забезпечує розвиток особистості відповідно до загальнолюдських цінностей та установок (Н. Гавриш, І. Куліковська, Н. Карпінська, Є. Тіхеєва, К. Ушинський, О. Флерина, Д. Ельконін та ін.).

Основними завданнями освітньої діяльності з дошкільниками в процесі вивчення дитячої художньої літератури є: формування цілісної картини світу, в тому числі формування первинних ціннісних уявлень; розвиток художнього сприйняття в єдності змісту і форми, естетичного смаку, формування інтересу і любові до художньої літератури, а також розвиток зв'язного літературної мови (В. Анікін, Н. Ветлугіна, О. Запорожець, Є. Тіхеєва, Б. Теплов, Д. Ельконін та ін.).

Експериментально встановлено, що розвиток зв'язного мовлення розглядається як пріоритетне завдання пізнавально-мовного розвитку дошкільнят. Адекватне сприйняття і відтворення текстових матеріалів, вміння давати розгорнуті відповіді на питання, самостійно викладати свої судження – все це вимагає достатнього рівня розвитку зв'язного мовлення (Т. Ахутіна, Л. Виготський, М. Жинкін], О. Леонт'єв, О. Мілевська, С. Рубінштейн та ін.).

В різних теоретико-експериментальних дослідженнях встановлено, що значні труднощі в оволодінні навичками зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мови обумовлені недорозвиненням як основних компонентів мовної системи, так і семантичним боком мовлення. Виявлено, що наявність у дітей вторинних порушень у розвитку провідних психічних процесів, таких як сприйняття, увага, пам'ять, уява, створює додаткові труднощі в оволодінні зв'язним мовленням (В. Воробйова, Н. Гаврилова, В. Глухів, Н. Жукова, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Л. Лопатіна, О. Мілевська, С. Миронова, Є. Соботович, О. Ткач, Т. Туманова, Т. Філічева, Л. Халілова, Г. Чіркїна, С. Шаховська та ін.).

В діючих державних документах, які регулюють діяльність дошкільних організацій робиться акцент на виховно-освітній потенціал мистецтва, в тому числі дитячої літератури, що обумовлює впровадження в практику дошкільної освіти результатів наукових досліджень і технологій з використанням літератури як значимі засоби розвитку зв'язного мовлення дитини, в тому числі і дитини з мовленнєвими порушеннями.

Аналіз літературних даних дає підставу стверджувати, що, незважаючи на інтерес до проблеми, на наявність різноманіття наукових досліджень і методичних розробок, так чи інакше зачіпають цю проблему. До теперішнього часу не склалося цілісного бачення вирішення проблеми формування психофізіологічних передумов оволодіння зв'язним мовленням у дошкільників із ЗНМ. Відсутня науково обґрунтована методика, яка забезпечила б розвиток у дітей з ЗНМ психофізіологічних передумов оволодіння зв'язним мовленням в дошкільний період – найбільш сензитивний

період для цих процесів. У зв'язку з цим виникає потреба в створенні різних моделей диференційованої корекційно-розвиваючої роботи з формування зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ, в тому числі і засобами дитячої художньої літератури, з урахуванням її можливостей і індивідуально-типологічних особливостей дітей. Ця модель повинна враховувати досягнення в галузі дидактико-методичного забезпечення.

Таким чином, значимість проблеми, відсутність науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників із ЗНМ засобами дитячої художньої літератури в структурі державного стандарту дозволяють вважати тему дослідження актуальною.

Виявлені нами протиріччя, до вирішення проблеми вдосконалення змісту та організації корекційно-розвиваючої роботи з розвитку зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ засобами дитячої художньої літератури, що забезпечує різнобічний розвиток старших дошкільників із загальним недорозвиненням мови і дозволяють сформулювати тему нашої роботи: «Інтенсифікація розвитку зв'язного мовлення у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення за допомогою художньої літератури».

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та визначення шляхів інтеграції корекційно-логопедичної роботи з розвитку зв'язного мовлення дошкільників з ЗНМ з урахуванням її інтеграції з різними освітніми галузями державного стандарту дошкільної освіти.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

1. Аналіз науково-теоретичних основ вивчення зв'язного мовлення в структурі цілісного розвитку дошкільників відповідно до сучасних вимог державного стандарту дошкільної освіти.

2. Визначення змісту методики дослідження психофізіологічних передумов і зв'язного мовлення старших дошкільників із ЗНМ.

3. Визначення типології мовленнєвих порушень, властивих сприйняттю дошкільниками із ЗНМ на матеріалі дитячої художньої літератури та встановлення їх патологічних механізмів.

4. Встановлення залежності між рівнем розвитку психофізіологічних передумов і станом лінгвістичних і комунікативних компонентів зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ.

5. Визначення характеру впливу дефіцитарності зв'язного мовлення на засвоєння освітніх галузей, визначених державним стандартом дошкільної освіти.

6. Наукове обґрунтування, розробка, апробація і впровадження в освітню практику корекційної роботи з розвитку зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ засобами дитячої художньої літератури та визначення її ефективності.

Об'єктом дослідження є зв'язне мовлення старших дошкільників із загальним недорозвиненням мови.

Предметом дослідження є зміст корекційно-розвиваючої роботи з розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників із загальним недорозвиненням мови III рівня засобами дитячої художньої літератури в структурі державного стандарту дошкільної освіти.

Методи дослідження. Для досягнення мети застосовувались методи теоретичного та емпіричного дослідження:

- *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми, метод моделювання та ін.;
- *емпіричні:* педагогічний експеримент; діагностичні методи: анкетування, індивідуальні бесіди, колективне опитування, аналіз результатів діяльності; кількісний і якісний аналіз отриманих результатів.

Гіпотеза дослідження: складається в припущенні про те, що порушення зв'язного мовлення у дошкільників із ЗНМ обумовлені недостатністю комплексу операцій як психофізіологічних, що забезпечують оволодіння зв'язним мовленням, так і лінгвістичних, що забезпечують декодування

глибинного сенсу. Корекційно-розвиваючу роботу з формування зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ засобами художньої літератури необхідно проводити у взаємозв'язку розвитку психофізіологічних і лінгвістичних передумов для формування переказу і творчої діяльності, а також в процесі отримання осмисленого продукту мовленнєвої діяльності з використанням ігрових технологій, що сприятиме оптимізації процесу когнітивного і мовленнєвого розвитку дітей зазначеної категорії.

База дослідження: Дослідження проводилося протягом 2020-2021 навчального року в старших групах Старосинявського дошкільного навчального закладу №1 (ясла-садок) комбінованого типу «Зернятко» Старосинявської селищної ради та Старосинявського дошкільного навчального закладу №2 (ясла-садок загального розвитку) «Геремок» Старосинявської селищної ради Старосинявського району Хмельницької області.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів

- отримані експериментальні дані про характер впливу психофізіологічного дефіциту на смислове формування та мовне оформлення зв'язного мовлення у дошкільників із ЗНМ;
- науково обґрунтована і розроблена нова методика вивчення зв'язного мовлення та передумови її розвитку у дошкільників із ЗНМ на матеріалі дитячої художньої літератури;
- експериментально отримані нові дані про своєрідність зв'язного мовлення і передумов його формування у дошкільників із ЗНМ засобами дитячої художньої літератури;
- визначена типологія стійких мовленнєвих помилок у дошкільників із ЗНМ, що виявляються в порушеннях репродуктивної та творчої діяльності;
- науково обґрунтована і розроблена нова корекційно-розвиваюча технологія розвитку зв'язного мовлення в процесі вивчення дитячої художньої літератури, розкрито зміст її структурних елементів, доведена її ефективність використання в освітньому процесі.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що розроблений діагностичний інструментарій для виявлення сформованості психофізіологічних передумов до оволодіння зв'язним мовленням у дошкільнят із ЗНМ; розроблена методика оцінки сформованості репродуктивної і творчої діяльності у дошкільників із ЗНМ; визначені завдання, основні напрямки і зміст корекційно-розвиваючої роботи з формування зв'язного мовлення у дошкільників із ЗНМ в процесі вивчення творів дитячої художньої літератури; апробована ігрова технологія розвитку зв'язного мовлення у дошкільників із ЗНМ може використовуватися в рамках адаптованих зразкових основних освітніх програм дошкільної освіти не тільки дітей з порушеннями мовлення відповідно до державного стандарту дошкільної освіти, а й дітей з різними видами дизонтогенезу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися та отримали схвалення на *VII Міжнародній науково-практичній конференції* «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи (на пошану професора Шинкарюка А.І.)» (Кам'янець-Подільський, 26 жовтня 2021 р.), *VII Міжнародній науково-практичній конференції* «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2021 р.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлені у тезах:

1) А.В. Сімко, О.П. Дашковська Особливості зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мови: Матеріали VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи (на пошану професора Шинкарюка А.І.)», Кам'янець-Подільський, 26 жовтня 2021 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : ФОП Гордукова І.Є., 2021. С. 112–114;

2) А.В. Сімко, О.П. Дашковська Проблема корекції порушень зв'язного мовлення дітей засобами дитячої художньої літератури: Матеріали VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної

психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців», Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2021 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : ФОП Гордукова І.Є., 2021.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 120 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. Аналітичний огляд літератури дозволив визначити, що процес оволодіння зв'язного мовлення органічно пов'язаний і позитивно впливає на засвоєння дитиною освітніх галузей: «соціально-комунікативний розвиток», «пізнавальний розвиток», «мовленнєвий розвиток», «художньо –естетичний розвиток». В рамках дослідження найбільш важливий психолінгвістичний підхід в розумінні феномена зв'язного мовлення як складного організованого мовного висловлювання. Зв'язне мовлення характеризується смисловою єдністю, повнотою змістовної структури висловлювання, адекватним лексико-граматичним і звуковим оформленням викладу, об'єднанням декількох елементів, загальною логікою побудови. Аналіз зв'язного мовного висловлювання дозволяє отримати дані про сформованість операцій членування проблемної ситуації тексту, програмування висловлювання, утримання в пам'яті програми, реалізації та розгортання програми у зовнішньому мовленні. Крім того, поняття зв'язне мовлення розглянуто нами з точки зору нейропсихологічного підходу. З позиції цього підходу, зв'язне мовлення визначається як складна функціональна система, що складається з ряду ланок, що мають різну локалізацію.

2. Аналіз теоретичних джерел дозволив визначити, що дітям з ЗНМ характерні порушення лексико-граматичної та фонетико-фонематичної сторін мовлення, а також вторинні відхилення і затримки у формуванні процесів сприйняття, уяви, пам'яті, мислення. Є свідчення про особливості психофізіологічного розвитку дітей цієї категорії, що виражається в інертності нервових процесів, низькою працездатністю, швидкою стомлюваністю і виснаженням нервових процесів. Сучасна освітня система передбачає забезпечити розвиток дітей з урахуванням їх вікових, індивідуальних, психологічних і фізіологічних особливостей і повинна бути спрямована на вирішення завдань з розвитку зв'язного мовлення.

3. Метою констатуючої фази дослідження було виявлення особливостей психофізіологічних передумов і зв'язного мовлення старших дошкільників з ЗНМ. Результати підготовчого етапу констатуючого експерименту підтверджують наше припущення про те, що у дошкільнят з ЗНМ спостерігається помітне відставання в формуванні психофізіологічних передумов оволодіння зв'язним мовленням. Дошкільнята з порушеннями мовлення в більшості випадків демонстрували недостатній рівень працездатності, неврівноваженість нервових процесів, низькі показники стійкості уваги, пам'яті, кмітливості. Отримані результати вказують на те, що у старших дошкільників з ЗНМ механізми порушення зв'язного мовлення корелюють з рівнем сформованості загально-функціональних механізмів мовної діяльності, що обумовлює дефіцитарність процесу програмування зв'язного висловлювання і його реалізації за допомогою різних мовних механізмів. Виявлені показники особливостей психофізіологічного розвитку у дітей з ЗНМ дозволяють вибудувати диференційований підхід в організації та змісті корекційно-розвиваючих занять.

Проведене вивчення особливостей рецептивно-репродуктивного виду діяльності дітей з ЗНМ дозволило виявити у них якісно різні види порушення зв'язного висловлювання. Були виявлені різні варіанти сформованості порушення цілісності і зв'язності тексту при переказі.

У першій групі недостатність зв'язного мовлення виявлялася в порушенні зв'язності і цілісності. В основі порушень цілісності лежать недостатність симультанного аналізу і синтезу, труднощі у виділенні істотних і другорядних моментів, недостатність процесу усвідомлення взаємозв'язку між структурними частинами розповіді, що виражалось в порушенні формування у дітей цілісного образу смислового сприйняття тексту. При здійсненні переказів текстів літературних творів у дошкільнят з ЗНМ спостерігалися порушення логіки послідовності викладу, помилки у встановленні причинно-наслідкових зв'язків, що свідчить про невміння дітей орієнтуватися на логічні ланки в розвитку сюжету.

Для другої групи дітей характерна недостатність операцій розгортання програми у зовнішній промови, що призводить до порушень зв'язності відтвореного повідомлення. Порушення зв'язності висловлювання проявляються в тому, що для дошкільнят експериментальної групи характерно вживання одних і тих же типів зв'язку (формально-відтворювальної, ланцюгової, займенникової), переважне використання простих синтаксичних конструкцій, в яких порушується порядок слів, відзначається різноманіття лексичних та граматичних помилок.

Проведений констатуючий експеримент дозволив встановити особливості реконструктивного виду діяльності дітей з ЗНМ. Отримана диференційована діагностика прояви компонентів словесної творчості у старших дошкільників, яка дозволила визначити подібності та відмінності за різними компонентами.

4. Для визначення шляхів формування зв'язного мовлення у дітей з порушеннями мовлення ми розглянули наявні в науково-методичній літературі методики і методичні рекомендації до дослідження проблеми, яка нас цікавить. Проведений аналіз літератури дозволив виділити, що виходячи з визнання провідної ролі зв'язного мовлення в комплексному вирішенні завдань мовного розвитку, в багатьох педагогічних системах пропонується розвивати зв'язне мовлення дітей засобами дитячої художньої літератури з використанням інноваційних ігрових технологій.

5. На підставі даних констатуючого експерименту було визначено основну мету корекційно-розвиваючого навчання, яке спрямоване на розвиток зв'язного мовлення у старших дошкільників засобами дитячої художньої літератури з урахуванням психофізіологічних особливостей і можливостей дітей старшого дошкільного віку.

6. Модель корекційно-розвиваючої роботи з розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників з ЗНМ засобами дитячої художньої літератури включала у взаємозв'язку наступні компоненти:

- формування психофізіологічних передумов оволодіння зв'язним мовленням. Основними цілями корекційно-розвиваючої роботи з формування психофізіологічних передумов оволодіння зв'язним мовленням були: розвиток мотивації до цілеспрямованої діяльності; розвиток емоційно-вольової сфери; розвиток вищих психічних функцій і розумових операцій;

- формування лінгвістичних передумов оволодіння зв'язним мовленням. Основні цілі в структурі роботи в блоці: розширення і уточнення словникового запасу; формування процесу словозміни і словотворення; формування усвідомлення закономірностей побудови речень різних синтаксичних конструкцій.

7. Експериментально встановлено напрямки розвитку навичку переказування у дошкільнят з ЗНМ. Виділено чотири етапи: попередня робота; сприйняття тексту літературного твору дітьми; питання за змістом тексту літературного твору; складання програми переказу тексту з подальшим переказуванням.

Проведена логопедична робота мала загальнорозвиваючий характер. У процесі навчання дітей засобами дитячої художньої літератури проводилася робота зі збагачення уявлень про навколишню дійсність, здійснювалося естетичне виховання. Навчання позитивно позначалося на образотворчій, ігровій та інших творчих видах діяльності.

8. З метою визначення ефективності розробленої системи навчання розвитку зв'язного мовлення засобами дитячої художньої літератури дошкільнят з ЗНМ був проведений контрольний експеримент і порівняльний аналіз виконання його завдань дітьми експериментальної групи до і після навчального експерименту. Результати контрольної фази дозволяють говорити про те, що запропонована корекційно-розвиваюча робота з розвитку зв'язного мовлення засобами дитячої художньої літератури сприяє оптимізації процесів психофізіологічного, когнітивного і мовного розвитку дітей, допомагає долати стійкі порушення смислової організації зв'язного мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адмони В. Г. Система форм речевого высказывания. Санкт-Петербург: Наука, 1994. 153 с.
2. Алле А. Х. Нейропсихологический метод диагностики нарушений речевого развития. Методы обследования речи детей / под ред. Г. В. Чиркиной. Москва : АРКТИ, 2005. С. 159–179.
3. Алмазова А. А. К вопросу о формировании навыка анализа и построения текста детьми с ОНР. Коррекционная педагогика – вчера, сегодня, завтра : сб. научно-метод. Матер. Москва : Прометей, 1997, С. 243–244.
4. Архипов Б. А. Комплексная методика психомоторной коррекции. Москва : МГПУ, 1998. 148 с.
5. Аханькова Е. В. Учим детей с общим недоразвитием речи творческому рассказыванию. Дошкольное воспитание, 2002. № 12. С. 33–40.
6. Ахутина Т. В. Преодоление трудностей учения : нейропсихологический подход. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 320 с.
7. Бабина Г. В., Токарева Н. Г. Особенности понимания и репродуцирования текстов младшими школьниками с общим недоразвитием речи. Актуальные проблемы развития речи и лингвистического образования детей. Орел, 2002. С. 197–199.
8. Базарный В. Ф. Трагедия детей, порождённая традиционным образом организации учебного процесса. Школа здоровья, 1996. Т3. №4. 44–46 с.
9. Балонов Л. Я., Деглин В. Л., Черниговская Т. В. Функциональная асимметрия мозга в организации речевой деятельности. Сенсорные процессы в асимметрии полушарий. Ленинград : Наука, 1985. 175 с.
10. Безруких М. М., Мачинская Р. И., Сугрובה Г. А. Дифференцированное влияние функциональной зрелости коры и регуляторных структур мозга на показатели познавательной деятельности у детей 7-8 лет. Физиология человека, 1999. Т. 25. №5. С. 14–21.

11. Белова-Давид Р. А. Нарушения речи у дошкольников. Москва : Просвещение, 1972. 232 с.
12. Бельтюков В. И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи (в норме и патологии). Москва : Педагогика, 1977. 176 с.
13. Бехтерева Н. П., Бундзен П. В. Нейрофизиологическая организация психической деятельности человека. Ленинград : Наука. Ленингр. отд-ние, 1974. 248 с.
14. Бианки В. Л., Филипова Б. Б., Шрам В. А., Магнитская К. Б. Слухо-речевая и зрительно-пространственная память у младших школьников с различным латеральным профилем. Физиология человека, 1996. Т. 22. № 3. С. 38–44.
15. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 398 с.
16. Бородич А. М. Методика развития речи. Москва : Просвещение, 1981. 255 с.
17. Брагина Н. Н., Доброхотова Т. А. Функциональные асимметрии человека. Москва : Медицина, 1988. 240 с.
18. Бурлакова М. К. Коррекция сложных речевых расстройств : сборник упражнений. Москва : В. Секачев, 2011. 362 с.
19. Бухбиндер В. А., Розанов Е. О. О целостности и структуре текста. Вопросы языкознания, 1975. № 6. С. 73–86.
20. Видинеев Н. В. Природа интеллектуальных способностей человека. Москва : Мысль, 1989. 175 с.
21. Визель Т. Г. Значение функциональных интеграций для формирования и нарушения речевой функции. Санкт-Петербург : Изд-во СПУ, 1999. С. 101–106.
22. Визель Т. Г. Основы нейропсихологии. Москва : Астрель, 2005. 383 с.
23. Власенко И. Т. Особенности словесного мышления взрослых и детей с нарушениями речи. Москва : Педагогика, 1990. 183 с.

24. Водовозова Е. Н. Умственное и нравственное воспитание детей от первого проявления сознания до школьного возраста. Москва : Либроком, 2012. 365 с.

25. Войлокова Е. Ф. Ознакомление с художественной литературой в специальном детском саду. Санкт-Петербург : ЛОИРО, 2010. 190 с.

26. Воробьева В. К. Обучение первоначальному навыку связного высказывания младших школьников с моторной алалией. Дефектология, 1989. № 4. С. 40–46.

27. Воробьева В. К. Методика развития связной речи у детей с системным недоразвитием речи : учеб. Пособие. Москва : АСТ, 2006. 158 с.

28. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва : Педагогика-пресс, 1991. 533 с.

29. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва : Лабиринт, 1996. 350 с.

30. Гальперин П. Я. Методы обучения и умственного развития ребенка. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1985. 88 с.

31. Гальперин П. Я. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : КомКнига, 2007. 148 с.

32. Гаркуша Ю. Ф. Коррекционно-педагогическая работа в дошкольных учреждениях для детей с нарушениями речи. Москва : Сфера, 2007. 128 с.

33. Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи. Санкт-Петербург : Детство-Пресс, 2007. 470 с.

34. Глухов В. П. Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим речевым недоразвитием. Москва : Аркти, 2002. 142 с.

35. Голод В. И., Мачинская Р. И., Фишман Н. М. Функциональная асимметрия полушарий: норма и патология. Функциональная асимметрия мозга при нарушениях речевого и слухового развития. Москва : Наука, 1992. 139 с.

36. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолингвистики. Москва : Лабиринт, 2001. 304 с.

37. Грибова О. Е. К проблеме анализа феномена устойчивой формы общего недоразвития речи. Онтогенез речевой деятельности: норма и патология. Монографический сборник. Москва : Прометей, 2005. С. 30–37.

38. Гриншпун Б. М. Недоразвитие речи у дошкольников. Дошкольное воспитание, 1968. № 8. С. 63–67.

39. Гуровец Г. В., Ленюк Я. Я. Коррекционно-развивающие игры как метод обучения в специальной педагогике. Дефектология, 1996. №5. С. 37–39.

40. Гурович Л. М. Ребенок и книга : пособие для воспитателя детского сада. 3. изд., испр. и доп. Санкт-Петербург : ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2004. 127 с.

41. Давыдова Е. Ю., Горбачевская Н. Л., Якупова Л. П., Измак А. Ф. Возрастные изменения слухоречевой и зрительной памяти у мальчиков и девочек 6-12 лет. Физиология человека, 1999. Т. 25. № 2. С. 14–20.

42. Доброхотова Т. А. Эмоциональная патология при очаговом поражении головного мозга. Москва : Медицина, 1974. 160 с.

43. Дроздова Н. В. Формирование речевой активности старших дошкольников с общим недоразвитием речи на логопедических занятиях : автореф. дис. канд. пед. наук. : 13.00.03 / Дроздова Нина Викторовна. Минск, 2001. 20 с.

44. Дубровинская Н. В., Фарбер Д. А., Безруких М. М. Психофизиология ребенка: Психофизиологические основы детской валеологии. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 144 с.

45. Ермаков П. Н. Психомоторная активность и функциональная асимметрия мозга. Ростов-на-Дону : Изд. Рост. ун-та, 1988. 127 с.

46. Ефименкова Л. Н. Формирование речи у дошкольников (Дети с общим недоразвитием речи) : кн. для логопедов. 2-е изд., перераб. Москва : Просвещение, 1985. 111 с.

47. Жинкин Н. И. Язык – речь – творчество. Москва : Лабиринт, 1998. 368 с.

48. Жукова Н. С., Мастюкова Т. Б., Филочева Т. Б. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. Москва : Просвещение, 1990. 239 с.

49. Жуковская Р. И. Игра и ее педагогическое значение. Москва : Педагогика, 1975. 112 с.
50. Журавлева Ж. И. Особенности развития словесного творчества у детей с общим недоразвитием речи. Москва : Перо, 2011. 82 с.
51. Запорожец А. В. Избранные психологические труды. Москва : Педагогика, 1986. Т. 1. 320 с.
52. Звоницкая А. С. Психологический анализ связности речи в ее развитии у школьников, 1941. Т. 35. С. 73–137.
53. Зимняя И. А. Предметный анализ текста как продукта говорения. Смысловое восприятие речевого сообщения. Москва : Наука, 1976. С. 57–64.
54. Иншакова О. Б., Колесникова А. М. Пространственно-временные представления: обследование и формирование у школьников с экспрессивной алалией. Москва : В. Секачев, 2006. 80 с.
55. Карпинская Н. С. Художественное слово в воспитании детей (ранний и дошкольный возраст). Москва : Просвещение, 1972. 151 с.
56. Кауфман А. С., Кауфман Н. Л. Оценка детских возможностей: пояснительное руководство. Манхэттен: амер. руководство службы, 1983. 195 с.
57. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. Ленинград : Наука, 1972. 216 с.
58. Каше Г. А. Подготовка к школе детей с недостатками речи : Пособие для логопеда. Москва : Просвещение, 1985. 207 с.
59. Ковшиков В. А. Экспрессивная алалия. Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2001. 96 с.
60. Кольцова М. М. Двигательная активность и развитие функций мозга ребенка. Москва : Педагогика, 1973. 143 с.
61. Кон И. С. Психология половых различий. Вопросы психологии, 1981. № 2. С. 47–57.

62. Кондратенко И. Ю. Основные направления логопедической работы по формированию эмоциональной лексики у детей с общим недоразвитием речи старшего дошкольного возраста. Дефектология, 2003. № 3. С. 53–69.

63. Корицкая Е. Г., Шимкович Т. А. Формирование развернутой описательно-повествовательной речи у детей с третьим уровнем общего речевого развития. Нарушение речи у дошкольников / сост. Р.А. Белова-Давид. Москва : Просвещение, 1972. С. 181–199.

64. Корнев А. Н. Психопатология и патопсихология первичного недоразвития речи у детей. Психосоматические и соматико-психические расстройства у детей / под. ред. Д. Н. Исаева, Б. Е. Микиртумова. Ленинград : Лен. педиатр. мед. ин-т, 1990. 208 с.

65. Корсакова Н. К., Микадзе Ю. В., Балашова Е. Ю. Неуспевающие дети: нейропсихологическая диагностика трудностей в обучении. Москва : Роспедагенство, 2001. 160 с.

66. Котик Б. С. Нейропсихологический подход : от упрощений к системно-динамическому анализу обучения иностранному языку. Вопросы психологии, 1990. № 3. С. 126–133.

67. Кузьменкова Н. Ю. Особенности коммуникативных способностей у дошкольников с общим недоразвитием речи. Логопедия, 2005. № 4. С. 35–37.

68. Лалаева Р. И., Шаховская С. Н. Логопатопсихология : учебное пособие. Москва : Влалос, 2011. 113 с.

69. Лалаева Р. И., Гермаковска А. Особенности симультанного анализа и синтеза у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи. Дефектология, 2000. № 4. С. 23–27.

70. Лебедева И. Н. Развитие связной речи дошкольников. Обучение рассказыванию по картине : учебно-методическое пособие / под ред. проф. Л. Б. Баряевой. Санкт-Петербург : ЦКД проф. Л. Б. Баряевой, 2009. 175 с.

71. Лебединский В. В. Нарушения психического развития в детском возрасте: учебное пособие для студентов высших учебных заведений,

обучающихся по направлению и специальностям психологии. Москва : Академия, 2011. 140 с.

72. Левина Р. Е. Основы теории и практики логопедии. Москва : Просвещение, 1968. 133 с.

73. Леонтьев А. А. Внутренняя речь и процессы грамматического порождения речи и обучения языку. Вопросы порождения речи и обучения языку. Москва : Наука, 1967. 240 с.

74. Леонтьев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации. Синтаксис текста. Москва : Наука, 1979. 190 с.

75. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. Москва : Смысл, 1999. 287 с.

76. Леонтьев А. А. Признаки связности и цельности текста. Психолингвистическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия. Киев : Высшая школа, 1978. 230 с.

77. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения. Москва : Педагогика, 1983. Т.1. 392 с., Т. 2. 320 с.

78. Леушина А. М. Развитие связной речи дошкольников. Ученые зап. : ЛГПИ им. А. И. Герцена. Т. 35, 1941. С. 21–72.

79. Лубовский В. И., Мастюкова Е. М. и др. Специальная психология. / под ред. В. И. Лубовского. Москва : Академия, 2004. 464 с.

80. Лукаш, О. А. Нейропсихологические основы формирования речи у детей. Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2011. 165 с.

81. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека. Москва : Изд-во МГУ, 1969. 504 с.

82. Лурия А. Р., Симерницкая Э. Г. О функциональном взаимодействии полушарий головного мозга в организации вербально-мнестических функций. Физиология человека, 1975. Т.1. №3. С. 411–417.

83. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга. Москва : Академ. проект, 2000. 512 с.

84. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1973. 374 с.
85. Лурия А. Р. Письмо и речь: Нейропсихологические исследования. Москва : Издательский центр «Академия», 2002. 352 с.
86. Любомирский Л. Б., Шаромова Н. Н. Исследование межполушарного переноса сенсомоторной информации у детей. Физиология человека, 1996. Т. 22. № 4. С. 39–43.
87. Ляудис В. Я., Негурэ И. П. Психологические основы формирования письменной речи у младших школьников. Москва : Международная педагогическая академия, 1994. 150 с.
88. Манелис Н. Г. Нейропсихологические закономерности нормального развития. Школа здоровья, 1999. №1. С. 8–24.
89. Мастюкова Е. М. Онтогенетический подход к структуре дефекта при моторной алалии. Дефектология, 1981. № 6. С. 13–20.
90. Меерсон Я. С. Проявление функциональной асимметрии полушарий головного мозга в осуществлении зрительно-гностических функций у лиц разного пола. Физиология человека, 1996. Т. 22. № 3. С. 23–27.
91. Микадзе Ю. В. Нейропсихология детского возраста. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 288 с.
92. Миронова С. А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях. Москва : Просвещение, 1991. 208 с.
93. Морозова Т. В., Торошилова Е. М. Развитие эстетических способностей детей 3-7 лет. Екатеринбург : Деловая книга, 2001. 141 с.
94. Морфофункциональное созревание основных физиологических систем организма детей дошкольного возраста / под ред. М. В. Антроповой, М. М. Кольцовой. Москва : Педагогика, 1983. 159 с.
95. Мурзин Л. Н., Штерн А. С. Текст и его восприятие. Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1991. 171 с.
96. Никашина Н. А. Формирование речи при ее недоразвитии / под ред. Л. С. Волковой. Москва : ВЛАДОС, 2003. 480 с.

97. Никифорова О. И. Психология восприятия художественной литературы. Москва : Книга, 1972. 152 с.

98. Обреимова Н. И., Петрухин А. С. Основы анатомии, физиологии и гигиены детей и подростков : учеб. пособие. Москва : Издательский центр «Академия», 2000. 376 с.

99. От рождения до школы: Примерная основная общеразвивающая программа дошкольного образования / под ред. Н. Е. Вераксы, Т. С. Комаровой, М. А. Васильевой. Москва : МОЗАИКА-СИНТЕЗ, 2010. 304 с.

100. Павлова Л. П., Романенко А. Ф. Системный подход к психофизиологическому исследованию мозга человека. Ленинград : Наука, 1988. 270 с.

101. Панченко Т. В. Обучение пересказу текста старших дошкольников с задержкой психического развития. Социально-гуманитарные знания, 2007. № 10. С. 148–156.

102. Приходько О. Г. Ранний возраст. Диалог. Примерная основная общеобразовательная программа дошкольного образования / под ред. О. Л. Соболевой. Москва : Дрофа, 2013. С. 28–81.

103. Программа воспитания и обучения дошкольников с тяжелыми нарушениями речи / под ред. Л. В. Лопатиной. Санкт-Петербург : ЦДК проф. Л.Б. Баряевой, 2009. 415 с.

104. Пылаева Н. М., Ахутина Т. В. Учимся видеть и называть: методика развития зрительно-вербальных функций у дошкольников: методическое руководство. Москва : В. Секачев, 2012. 23 с.

105. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 720 с.

106. Рузская А. Г., Мещерякова С. Ю. Развитие речи. Игры и занятия с детьми раннего возраста. 1-3 года. Москва : Мозаика-Синтез, 2007. 55 с.

107. Семенович А. В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте. Москва : Издательский центр «Академия», 2002. 232 с.

108. Симерницкая Э. Г. Мозг человека и психические процессы в онтогенезе. Москва : Изд-во МГУ, 1985. 190 с.
109. Сиротюк А. Л. Нейропсихологическое и психофизиологическое сопровождение обучения. Москва : ТЦ Сфера, 2003. 282 с.
110. Сиротюк А. Л. Обучение детей с учетом психофизиологии : практ. руководство для учителей и родителей. Москва : Сфера, 2000. 122 с.
111. Соботович, Е. Ф. Механизмы речевой деятельности в норме и патологии. Дети с проблемами в развитии, 2004. № 2. С. 4–6.
112. Соколов А. Н. Внутренняя речь и мышление / предисл. Е. И. Щелбановой. 2- изд.. Москва : URSS, 2007. 248 с.
113. Спирова Л. Ф. Особенности речевого развития учащихся с тяжелыми нарушениями речи (I-IV классы). Москва : Педагогика, 1980. 192 с.
114. Стребелева Е. А. Формирование мышления у детей с отклонениями в раз-вии. Москва : ВЛАДОС, 2001. 230 с.
115. Сухомлинский В. А. О воспитании : Для педагогов, родителей и студентов педвузов. Москва : Шк. пресса, 2003. 189 с.
116. Тихеева Е. И. Развитие речи детей (раннего и дошкольного возраста) : пособие для воспитателей дет. сада / под ред. Ф. А. Сохина. 5-е изд., испр. Москва : Просвещение, 1981. 159 с.
117. Ткаченко Т. А. Обучение детей творческому рассказыванию по картинкам: пособие для логопеда. Москва : ВЛАДОС, 2006. 47 с.
118. Ушакова Т. Н. Рождение слова: проблемы психологии речи и психолингвистики. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. 524 с.
119. Фарбер Д. А., Бетелева Т. Г. Региональная и полушарная специализация операций зрительного опознания. Возрастной аспект. Физиология человека, 1999. Т. 25. № 1. С.15–23.
120. Филичева Т. Б., Чиркина Г. В. Воспитание и обучение детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи : программно-методические рекомендации. 2-е изд. Москва : Дрофа, 2010. 189 с.

121. Филичева Т. Б., Чиркина Г. В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. Москва : АЙРИС-ПРЕСС, 2004. 244 с.
122. Флерица Е. А. Эстетическое воспитание дошкольника. Москва : АПН РСФСР, 1961. 334 с.
123. Функциональная асимметрия мозга у детей с нарушениями интеллекта, слуха и речи / отв. ред. А. Н. Шеповальников. Москва : Наука, 1992. 138 с.
124. Хватцев М. Е. Предупреждение и устранение недостатков речи. Санкт-Петербург : Дельта + КАРО, 2004. 266 с.
125. Хризман Т. П., Еремеева В. Д., Лоскутова Т. Д. Эмоции, речь и активность мозга ребенка. Москва : Педагогика, 1991. 232 с.
126. Цветкова Л. С. Нейропсихология счета, письма и чтения: нарушение и воспитание. Москва : Изд-во МПСИ, 2000. 304 с.
127. Шаховская С. Н. Развитие словаря в системе работы при общем недоразвитии речи. Психоллингвистика и современная логопедия / под ред. Л. Б. Халиловой. Москва : Экономика, 1997. 240 с.
128. Шорохова О. А. Играем в сказку. Сказкотерапия и занятия по развитию связной речи дошкольников. Москва : ТЦ Сфера, 2006. 208 с.
129. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. Москва : Педагогика, 1989. 554 с.
130. Эльконин Д. Б. Психология детей дошкольного возраста / под ред. А. В. Запорожца, Д. Б. Эльконица. Москва : Учпедгиз, 1964. 352 с.
131. Ядэшкo И. Развитие речи детей от трех до пяти лет. Москва : Просвещение, 1966. 96 с.
132. Якобсон П. М. Психология художественного творчества. Москва : Знание, 1971. 303 с.
133. Bishop, D. V. M. Specific language impairment as a maturational lag: Evidence from longitudinal data on language and motor development / D. V. M. Bishop, A. Edmundson // *Developmental Medicine and Child Neurology*. 1987. N 29. P. 442-459.

134. Bryden, M. Evidence for sex differences in cerebral organization / M. Bryden // *Determinants of sex-related differences in cognitive functioning* / Ed. By M. Witting, A. Peterson. N.Y., 1979. P. 24-25.

135. Earle, J. The effect of sex and task difficulty on EEG alpha-activity in association with arithmetic / J. Earle, F. Pikus // *Biol. Psychol*, 1982, V. 15, N 1-2. P. 30-34.

136. Foxton, J.M. Reading skills are related to global, but not local, acoustic pattern perception / J. M. Foxton, J. B. Talcott, C. Witton, H. Brace, F. McIntyre, T. Griffiths // *Nature Neuroscience*. 2003. № 4. P. 343–344.

137. Perkins, M. R. Is pragmatic epiphenomenal? Evidence from communication disorders / M. R. Perkins // *Journal of Pragmatics*. 1998. № 29. P. 291-311.

138. Stiles, J. Linguistic and spatial cognitive development following early focal brain injury: Patterns of deficit and recovery. In M. Johnson (Ed.), *Brain development and cognition: A reader* / J Stiles, D. Thai 1993. P. 643-664

139. Wrisberg G. Subject, gender, knowledge of results and receptor anticipation / G. Wrisberg, I. Paul // *Res. Quart*. 1978. V.50 N 4. P.128.